

ARTIKEL

Het publieke belang van religiewetenschap¹

Christoph Baumgartner*

Abstract

This contribution explores the current debate about the societal value of the study of religion. It clarifies what it means to ask for the relevance, importance, or use of religious studies for society at large, and demonstrates how scholars of religion produce research with significant societal impact. The contribution concludes with a plea for research that serves societal needs, but also critically interrogates existing assumptions of what is in the interest of society. To be able to do that, robust positive academic freedom is needed.

Key words: positive academic freedom; public interest of research; religious studies; societal impact

1 Inleiding

Sinds enkele jaren vindt in Nederlandse media, in de politiek en in universiteitsbestuurlijke kringen een intensieve discussie plaats over het probleem van een waargenomen kloof tussen wetenschap en samenleving (De Jonge Akademie 2023, 9-10). Terwijl de taak van universiteiten om onderwijs te geven en daarmee jonge mensen op te leiden grotendeels als zinvol en belangrijk wordt gezien, wordt met het oog op onderzoek in toenemende mate gevraagd wat universiteiten eigenlijk concreet bijdragen aan het oplossen van problemen in de samenleving (KNAW 2018, 30). Dit betreft zeker niet alleen de religiewetenschap. Het vrije wetenschappelijke bedrijf staat algemeen onder druk; ook natuurwetenschappelijke en biomedische onderzoeksprogramma's worden stilgelegd vanwege opgelegde bezuinigingen. Daarnaast wordt in delen van politiek en samenleving niet veel waarde gehecht aan

* Christoph Baumgartner is Universitair Hoofddocent Ethiek aan het Departement Filosofie en Religiewetenschap, Universiteit Utrecht. Hij is tevens directeur van het Onderzoeksinstituut voor Filosofie en Religiewetenschap aan de Universiteit Utrecht.

wetenschappelijke kennis zodra deze tegen eigen wensen en belangen ingaat. Toch kunnen collega's uit vakgebieden als farmacie, natuurkunde en scheikunde de vraag naar het publieke belang van hun vakgebied redelijk concreet beantwoorden: hun onderzoek is noodzakelijk voor het ontwikkelen van nieuwe en betere medicijnen, computers en batterijen, en deze dingen zijn voor bijna iedereen in Nederland heel belangrijk. Het publieke belang van geestes- en sociaalwetenschappelijk onderzoek is daarentegen voor velen minder evident. En omdat Nederlandse universiteiten grotendeels door de overheid gefinancierd worden, zien zich vooral geestes- en sociaalwetenschappers geconfronteerd met de kritische vraag waarom de belastingbetaler moet bijdragen aan de financiering van onderzoek dat voor de leefwereld van mensen in de samenleving geen duidelijk verschil lijkt te maken (Bovens 2024, 17). Dit geldt voor de wetenschap in het algemeen en zeker ook voor de bestudering van religie, zoals Hans Clevers, de toenmalige president van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen (KNAW), in zijn voorwoord voor een verkenning van de academische bestudering van religie in Nederland in 2015 (KNAW 2015, 5) schreef: 'Nut en noodzaak [van de academische bestudering van religie] [moeten] voortdurend worden aangetoond. En dat zowel in wetenschappelijke als maatschappelijke zin.' Tegelijkertijd constateert Clevers echter ook dat 'de maatschappelijke behoefte aan kennis op het gebied van religie groeit' (KNAW 2015, 5).

Nederlandse universiteiten zijn zich van dergelijke uitdagingen en vragen uit de samenleving bewust en stimuleren sinds enkele jaren in het bijzonder onderzoek dat een bijdrage kan leveren aan concrete (en bekende) maatschappelijke problemen. De Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO) legt een vergelijkbare nadruk en heeft in het recente verleden meerdere investeringsstrategieën geïmplementeerd die duidelijk op concrete maatschappelijke uitdagingen gericht zijn (bijv. Topsectoren, het Kennis- en Innovatieconvenant KIC, de Nationale Wetenschapsagenda NWA). Daarnaast stuurt NWO de reeds bestaande financieringsinstrumenten steeds meer in een richting die onderzoekers expliciet vraagt om aan te tonen dat en hoe het voorgestelde onderzoek niet alleen voor de wetenschap, maar ook voor de samenleving relevant is.

Met deze bijdrage wil ik vanuit het perspectief van de religiewetenschap in Nederland ingaan op dergelijke ontwikkelingen en op de vraag of – en indien ja, in hoeverre – religiewetenschappelijk onderzoek het publieke belang dient. Ik doe dat vanuit de positie van een persoon die inmiddels twintig jaar aan de Universiteit Utrecht werkt en die discussies over het publieke belang van religiewetenschap als onderzoeker en bestuurder heeft ervaren en er zelf ook aan heeft bijgedragen.² Daarbij zal ik me op het publieke belang van religiewetenschappelijk *onderzoek* concentreren en niet ingaan op de grote waarde die *onderwijs* over religies voor de samenleving heeft.

Een eerste antwoord op de vraag naar het publieke belang van religiewetenschappelijk onderzoek kan vanuit het inhoudelijke perspectief van het vakgebied zelf gegeven worden. Religies beïnvloeden de levens van miljarden mensen direct en indirect. Ze doen ertoe wanneer mensen keuzes maken met betrekking tot het produceren en eten van voedsel, de verhouding tussen mensen van verschillende genders, de verdeling van goederen, het liefhebben van andere personen, het gebruiken van geweld tegenover andere mensen en niet-menselijke wezens, enzovoorts. Het bestuderen van religies kan een aanzienlijke bijdrage leveren aan, bijvoorbeeld, het bereiken van de Millenniumdoelstellingen van de Verenigde Naties, waaronder het bestrijden van extreme armoede en besmettelijke ziektes, aan het bevorderen van gendergelijkheid, en aan het beschermen van een duurzaam leefmilieu. Daarnaast zijn er talrijke uitdagingen in liberale democratieën die met religies en religieuze diversiteit te maken hebben. Ook speelt religie op het gebied van internationale betrekkingen vaak een wezenlijke rol. Religiewetenschappelijk onderzoek over religieuze tolerantie en religieuze drijfveren van conflict en verzoening is essentieel om dergelijke uitdagingen beter te begrijpen en politieke oplossingen te kunnen ontwikkelen. En daarom, zo kan vanuit het vakgebied zelf gezegd worden, is religiewetenschappelijk onderzoek zeker van publiek belang.

Inderdaad schrijven verschillende religiewetenschappers vanuit dit perspectief over de maatschappelijke relevantie en het publieke belang van hun vakgebied (zie bijv. Stausberg en Wilkens 2025; Tweed 2016). Om aan deze overwegingen iets toe te voegen met het oog op de Nederlandse context, zal ik in deze bijdrage een perspectief innemen dat het publieke belang van religiewetenschap niet vanuit het vakgebied, maar vanuit de samenleving benadert. In plaats van toe te lichten waarom religiewetenschappers zelf denken dat hun onderzoek in het publieke belang is of zou moeten zijn, laat ik zien dat, en in hoeverre, personen en organisaties buiten de wetenschappelijke wereld daadwerkelijk concrete belangstelling tonen voor religiewetenschappelijk onderzoek. Een dergelijke notie van publiek belang zal ik in de volgende paragraaf beschrijven, waar ik ook mijn gebruik van de term religiewetenschap toelicht. In de derde paragraaf zal ik door middel van concrete voorbeelden laten zien dat religiewetenschappelijk onderzoek inderdaad in het publieke belang is. Dat doe ik langs de lijnen van drie verschillende vormen van maatschappelijke impact die in het tegenwoordige Nederlandse onderzoeksbeleid een belangrijke rol spelen. Ik sluit af met een pleidooi voor onderzoek dat kritisch reflecteert op de concrete inhoudelijke aannames over 'het publieke belang' die in een gegeven sociaalhistorische context dominant zijn. Daarmee pleit ik ook voor het beschermen van een positieve academische vrijheid die ongebonden investeringen in onderzoek vereist, die in het belang van zowel de wetenschap als de democratische samenleving is.

2 Terminologie: religiewetenschap en publiek belang

Om de vraag naar het publieke belang van religiewetenschap goed te kunnen beantwoorden moet duidelijk zijn wat met de term 'religiewetenschap' concreet bedoeld wordt en wat de betekenis van het concept 'publiek belang' is. Met betrekking tot religiewetenschap gebruik ik in deze bijdrage een ruime definitie, of beter gezegd, een omschrijving van religiewetenschap als het vakgebied en de wetenschappelijke praktijk die onderzoek doet naar fenomenen, processen, dingen, ideeën en praktijken waarin religie een relevante rol speelt. Het concept 'religie' gebruik ik daarbij ook redelijk breed. Het kan bijvoorbeeld omstreden zijn of de groeiende populariteit van de Jacobsweg naar Santiago de Compostella daadwerkelijk religieuze oorzaken heeft en religieuze motieven tot uitdrukking brengt, of de deelname aan *The Passion* of het luisteren naar een Kerstatorium specifiek religieuze praktijken zijn, of bepaalde objecten in een museum ook werkelijk religieuze objecten zijn of eerder onderdeel van bijvoorbeeld een West-Afrikaanse cultuur (maar niet echt van een 'religie'). Ook antisemitisme, islamofobie en *secular privilege* zijn onderwerpen die wel of niet direct 'met religie verbonden' kunnen zijn. Deze voorbeelden laten zien dat religie geen geïsoleerd verschijnsel is, maar onlosmakelijk verbonden is met sociale systemen als economie, politiek, welzijn enzovoorts. Religiewetenschap bestudeert dergelijke sociale systemen, praktijken en ideeën met een focus op religieuze aspecten en dimensies. Met andere woorden: religiewetenschappers onderzoeken onze wereld, inclusief haar geschiedenis en vaak ook met het oog op de toekomst. Ze kijken bijvoorbeeld naar hoe religieuze tradities en samenlevingen veranderen. Religiewetenschap richt zich op religies die niet op zichzelf staan, maar verbonden zijn met andere factoren in de wereld en daar ook invloed op uitoefenen. Met deze omschrijving beperk ik me niet tot de wetenschappelijke bestudering van religie zoals die beoefend wordt aan specifieke faculteiten of departementen die 'religie' of 'godsdienst' in de naam dragen. Delen van vakgebieden zoals antropologie, filosofie, geschiedenis, sociologie, et cetera zijn ook relevant voor mijn bijdrage³, ook al concentreer ik me in het volgende grotendeels op onderzoek van collega's die aan afdelingen voor religiewetenschap werken (al dan niet onder deze of een nieuwe naam).

Wat betekent 'publiek belang' in de context van de vraag naar het publieke belang van religiewetenschap? Net als andere wetenschapsgebieden heeft de religiewetenschap verschillende doelen die met diverse doelgroepen verbonden zijn. Daarmee hangen ook verschillende vormen van relevantie en verschillende noties van impact samen. Ten eerste is er de *wetenschappelijke* relevantie en de wetenschappelijke impact van religiewetenschappelijk onderzoek (KNAW 2011; KNAW 2012). Hier is de primaire doelgroep van onderzoeksresultaten de internationale wetenschappelijke gemeenschap en in het bijzonder andere wetenschappers van hetzelfde of

aangrenzende vakgebieden, de zogenaamde *peers*. In deze context is er sprake van wetenschappelijke impact. Onderzoek heeft wetenschappelijke impact als de resultaten van dit onderzoek in de wetenschappelijke gemeenschap gereciperd worden en het onderzoek van *peers* inspireren en beïnvloeden. Om aan te tonen dat specifieke onderzoeksresultaten wetenschappelijke impact hebben, stellen auteurs van een KNAW-rapport over kwaliteit en relevantie in de geesteswetenschappen voor om onder meer naar citaties en besprekingen van wetenschappelijke publicaties te kijken (KNAW 2012, 15). In overeenstemming hiermee heeft onderzoek wetenschappelijke impact als de resultaten ervan in relevante wetenschappelijke discussies geciteerd en besproken worden en een bijdrage leveren aan ontwikkelingen in het desbetreffende vakgebied. Wetenschappelijke impact is dus geen eigenschap die inherent is aan een specifiek onderzoek of een specifieke wetenschappelijke publicatie, maar is een relationeel begrip: wetenschappelijke impact ontstaat door de handelingen van *peers* die zich in een specifieke gebruikscontext (de wetenschappelijke gemeenschap) tot het desbetreffende onderzoek verhouden (zie KNAW 2011, 10). Onderzoek met grote wetenschappelijke impact kan ook buiten de wetenschappelijke gemeenschap van belang zijn. Voor de wetenschappelijke relevantie van onderzoek is een directe verhouding tussen wetenschap en samenleving echter niet noodzakelijk.

Het concept van het *publieke* belang van onderzoek zoals ik het hier gebruik heeft een vergelijkbare relationele structuur, maar gedeeltelijk andere inhoudelijke componenten. Als we het hebben over het publieke belang van onderzoek is de doelgroep niet – of niet primair – de wetenschappelijke gemeenschap, maar zijn dat concrete personen, groepen of organisaties buiten de wetenschap zelf (zie KNAW 2018, 29-37). En onderzoek dat aantoonbaar in het publieke belang is heeft *maatschappelijke* impact in die zin dat de resultaten van het onderzoek door personen, groepen of organisaties buiten de wetenschap gereciperd en gebruikt worden. Net als in het geval van wetenschappelijke impact is maatschappelijke impact dus niet een eigenschap die inherent is aan een specifiek type onderzoek. Impact wordt geconstitueerd door handelingen van personen, groepen of organisaties die onderzoeksresultaten in een specifieke context gebruiken. Deze gebruikscontext is in het geval van maatschappelijke impact de samenleving buiten de wetenschap, en de hierbij relevante personen, groepen en organisaties zijn juist niet de wetenschappelijke *peers* van een onderzoeker, maar personen, organisaties en instellingen in de samenleving. Deze notie van het publieke belang en maatschappelijke impact van onderzoek komt grotendeels overeen met een definitie van maatschappelijke impact die een door de KNAW ingestelde commissie in 2018 voorstelde.⁴ Volgens deze definitie is maatschappelijke impact ‘de bijdrage op de korte en lange termijn van wetenschappelijk onderzoek aan veranderingen van maatschappelijke sectoren en aan maatschappelijke uitdagingen’ (KNAW 2018, 31), waarbij de KNAW-commissie ‘de

economie, de cultuur, het openbaar bestuur en de gezondheidszorg' als voorbeelden voor maatschappelijke sectoren noemt en 'klimaatverandering, immigratie, kwaliteit van leven, leefomgeving, rechtstaat en veiligheid' als voorbeelden van actuele maatschappelijke uitdagingen (KNAW 2018, 31). Deze definitie uit het KNAW-rapport over de maatschappelijke impact van wetenschappelijk onderzoek is in Nederland zeer invloedrijk en ligt ten grondslag aan beleidsinstrumenten van Nederlandse universiteiten en andere wetenschapsinstellingen. Ik volg deze definitie in mijn bijdrage grotendeels. Mijn kritische reflectie in de slotsectie betreft echter ook deze definitie van maatschappelijke impact, of preciezer: het gevaar van een eenzijdige nadruk op maatschappelijke impact zoals de KNAW-commissie hem omschrijft (ook als deze commissie zelf geen eenzijdige nadruk op maatschappelijke impact in een nauwe zin legt).

Tegen de tot nu toe geschetste achtergrond moet een positief antwoord op de vraag naar het publieke belang van religiewetenschap aantonen dat religiewetenschappelijk onderzoek door personen, groepen of organisaties buiten de wetenschappelijke gemeenschap zelf gerecipieerd en gebruikt wordt. Idealiter zou men aantonen dat het desbetreffende onderzoek een concrete bijdrage levert aan veranderingen van maatschappelijke sectoren en aan maatschappelijke uitdagingen. Daarbij moet men er echter rekening mee houden dat de bijdrage van wetenschappelijk onderzoek vaak indirect en pas op de lange termijn te zien is (KNAW 2018, 31-32). De KNAW-commissie wijst er ook expliciet op dat onderzoek met maatschappelijke impact bijdraagt aan veranderingen in de samenleving. Deze veranderingen kunnen echter niet per se als verbetering beschreven worden, want 'in sommige gevallen hangt het oordeel of iets positief of negatief is af van de perceptie van de waarnemer' (KNAW 2018, 32).

We kunnen dus stellen dat het publieke belang van religiewetenschappelijk onderzoek gerelateerd is aan de waarde die religiewetenschappelijke kennis voor de samenleving buiten de wetenschappelijke gemeenschap heeft. Het publieke belang is verbonden met het gebruik van onderzoeksresultaten door personen, groepen of organisaties in de samenleving buiten de wetenschap zelf. Religiewetenschappelijk onderzoek dat gebruikt wordt in een niet-wetenschappelijke context heeft maatschappelijke impact. In de volgende sectie zal ik een aantal concrete voorbeelden geven die illustreren dat personen, groepen en organisaties in de samenleving religiewetenschappelijke kennis ook daadwerkelijk en concreet zoeken en gebruiken. Hiervoor maak ik gebruik van een typering van drie verschillende vormen van maatschappelijke impact die in het onderzoeksbeleid van de Universiteit Utrecht een rol spelen: maatschappelijk interacteren, maatschappelijk adviseren, en maatschappelijk coproduceren. Deze drie vormen van maatschappelijke impact overlappen elkaar

gedeeltelijk, maar ze helpen wel om concrete activiteiten en samenwerkingen beter te begrijpen.

3 Vormen van maatschappelijke impact van religiewetenschap

Religiewetenschappelijk onderzoek kan op verschillende manieren en in verschillende vormen bijdragen aan veranderingen van maatschappelijke sectoren en aan een dieper begrip van maatschappelijke uitdagingen. Een belangrijk kenmerk van onderzoek dat op maatschappelijke impact doelt, is dat de doelgroep – personen, groepen, of organisaties buiten de wetenschap zelf – op verschillende manieren betrokken zijn bij het onderzoek, bijvoorbeeld als ontvanger van informatie en gesprekspartner (maatschappelijk interageren), vraagsteller en opdrachtgever (maatschappelijk adviseren), of medeproducent van wetenschappelijke kennis (maatschappelijk coproduceren).

3.1 Maatschappelijk interageren

Religies waren en zijn belangrijke factoren in het alledaagse leven van mensen in alle bekende samenlevingen door de eeuwen heen. Daarom is religiewetenschappelijke kennis voor iedereen belangrijk die hedendaagse samenlevingen in hun historische contexten wil begrijpen. Advocaten, architecten, journalisten, leraren, politieagenten, zorgmedewerkers – veel mensen hebben in hun werk direct of indirect te maken met wensen en keuzes (van zichzelf of anderen) die zonder kennis over religies niet te begrijpen en te beïnvloeden zijn. Hetzelfde geldt voor het alledaagse leven en interacties met burens en collega's. Tot slot is kennis van religies en religieuze praktijken noodzakelijk voor participatie aan politieke discussies en besluitvormingen. Denk bijvoorbeeld aan vraagstukken zoals de status van bijzonder onderwijs en scholen met een religieuze identiteit in Nederland, discussies over antisemitisme en islamofobie, of aan vragen over de actieve participatie van vrouwen in politieke processen. Religiewetenschap draagt bij aan het begrijpen, doorgronden en duiden van dergelijke fenomenen en praktijken en deelt deze kennis met de samenleving. Daarbij maken religiewetenschappers gebruik van verschillende media en talrijke universiteiten in Nederland hebben structuren geïmplementeerd waarin onder meer religiewetenschappers maatschappelijk interageren.⁵ Een bekende vorm van kennisdeling zijn lezingen en publicaties (boeken, krantenartikelen, blogposts) die gericht zijn op een breed publiek. Daarnaast produceren religiewetenschappers soms podcasts en treden op in Nederlandse radio- en televisieprogramma's als *De Nacht van...*, *De Nieuws BV*, *Nieuwsuur*, *Eva*, en vele anderen. In deze context passen religiewetenschappers hun taalgebruik aan het doelpubliek aan – ze communiceren bijvoorbeeld in het Nederlands en maken geen gebruik van wetenschappelijk jargon, terwijl

wetenschappelijke communicatie meestal in het Engels gebeurt en vaak gebruik maakt van precieze en soms redelijk technische terminologie. Daarnaast kiezen religiewetenschappers in de context van maatschappelijk interageren ook vraagstukken die relevant zijn voor het werk of alledaagse interacties en keuzes van personen en groepen buiten de wetenschappelijke gemeenschap. Een goed voorbeeld hiervan is het door Asghar Seyed-Gohrab geleidde onderzoeksproject *Beyond Sharia: The Role of Sufism in Shaping Islam*, dat de rol van non-conformistische bewegingen in islamitische tradities bestudeert.⁶ Naast Engelstalige wetenschappelijke artikelen en boeken (zie bijvoorbeeld Seyed-Gohrab 2024) publiceren leden van de projectgroep regelmatig teksten voor een publiek buiten de wetenschap (bijv. Holtzapffel en Seyeb-Gohrab 2023) en blogposts in het Engels, Nederlands en Perzisch over onderwerpen die direct over actuele vraagstukken als genderidentiteiten en politieke protesten gaan. Sommige van deze teksten zijn duizenden keren vanuit verschillende landen gelezen. Op die manier produceren de onderzoekers in dit project ook kennis over en voor personen en groepen die vandaag de dag non-conformistische bijdragen leveren aan sociale en religieuze bewegingen, zoals strijders voor gendergelijkheid, godsdienstvrijheid en democratie. Het is moeilijk te meten in hoeverre dergelijke activiteiten 'op de korte en lange termijn [bijdragen] aan veranderingen van maatschappelijke sectoren en aan maatschappelijke uitdagingen' (KNAW 2018, 31). Wat wel aantoonbaar is, is de grote en concrete vraag naar religiewetenschappelijke kennis in de samenleving en de politiek. Religiewetenschappers worden vanwege hun onderzoek uitgenodigd om aan mediaproducties deel te nemen (bijv. Miranda Klaver over het Pinksterfestival Opwekking in Op1, Kocku van Stuckrad over astrologie en wat mensen in hemellichamen zoeken in Sternstunde Philosophie). Educatieve instellingen zoeken de samenwerking met religiewetenschappers (bijv. met collega's uit Leiden in de context van het Expertisecentrum Levensbeschouwing en Religie in het Voortgezet Onderwijs LERVO) en politieke instituties vragen religiewetenschappers om advies vanwege hun publicaties over vragen die in samenleving en politiek spelen (bijv. Van den Berg et al. 2021; Vellenga en Wiegers 2011). In andere gevallen komen uit activiteiten op het gebied van maatschappelijk interageren langdurige samenwerkingsverbanden tussen religiewetenschappers en bijvoorbeeld musea tot stand (zie hieronder).

Maatschappelijk interageren betekent voor religiewetenschappelijk onderzoek dus dat onderzoekers vanuit hun expertise luisteren naar de samenleving om vraagstukken omtrent religie te identificeren die voor deze doelgroep relevant zijn. Religiewetenschappers delen hun kennis over deze vraagstukken met mensen in de samenleving (d.w.z. buiten de wetenschap zelf) en informeren daarmee relevante interacties en besluitvorming van mensen in verschillende maatschappelijke sectoren zoals culturele en educatieve instellingen, de zorg en politieke instituties.

Het publieke belang van religiewetenschap manifesteert zich hier dus in het beschikbaar maken van kennis over de maatschappelijke plaats en rol van religies in heden en verleden. Deze kennis wordt in de samenleving gebruikt, omdat ze belangrijk en vaak zelfs noodzakelijk is voor goed geïnformeerde besluiten in verschillende maatschappelijke sectoren en voor democratische processen in politiek en samenleving. Deze maatschappelijke waarde van religiewetenschappelijke kennis voor personen, organisaties en instellingen buiten de wetenschap zelf komt bij de volgende twee vormen van maatschappelijke impact nog duidelijker naar voren.

3.2 Maatschappelijk adviseren

Organisaties in verschillende maatschappelijke sectoren zijn vaak met projecten bezig die grondige kennis van religies vereisen en waarvoor het nodig is om praktijken, tradities en ideeën vanuit verschillende perspectieven te begrijpen. Daarbij kan het gaan om internationale betrekkingen tussen landen of bedrijven, om het ontwikkelen van strategieën om welzijn en gezondheid te verbeteren, enzovoorts. Om goed voorbereid te zijn op dergelijke projecten vragen verschillende organisaties regelmatig deskundigen om advies, waaronder religiewetenschappers. Dergelijke adviesgesprekken en workshops vinden soms in gesloten kring plaats, bijvoorbeeld als religiewetenschappers diplomaten en politici informeren over ontwikkelingen met betrekking tot religies (bijv. versnelde politisering of secularisering) in regio's waar Nederland economische en politieke belangen heeft. In andere gevallen krijgen religiewetenschappers de opdracht om actief mee te werken aan het samenstellen van tentoonstellingen. Een voorbeeld hiervan is de tentoonstelling *Allemaal Wonderen* in Museum Catharijneconvent in Utrecht, die in 2020 binnen zes maanden ondanks moeilijke omstandigheden tijdens de Covid-19 pandemie duizenden bezoekers trok. Een van de invloeden die deze tentoonstelling tot een succes maakte, was het onderzoek van religiewetenschapper Anne-Marie Korte. Zij werd door het Museum Catharijneconvent uitgenodigd om voor deze tentoonstelling als adviseur op te treden. Op deze manier hebben de resultaten van Anne-Marie Korte's onderzoek niet alleen wetenschappelijke impact, maar ook concrete waarde voor de culturele sector alsmede voor talrijke bezoekers van het museum en lezers van de catalogus van de tentoonstelling (Van der Houwen-Jelles et al. 2020).

Anders dan bij maatschappelijk interageren ontvangt de onderzoeker in het geval van maatschappelijk adviseren een concrete opdracht (een vraag om informatie en advies) van een organisatie buiten de wetenschap. De totstandkoming van de opdracht kan ook door het werk van de desbetreffende onderzoeker geïnitieerd worden. De onderzoeker werkt dan een advies uit; dit wordt echter niet in alle gevallen door de opdrachtgever opgevolgd. Een concreet voorbeeld hiervan is mijn eigen samenwerking met het Netwerk Divers Vakmanschap van de nationale politie.

Dit netwerk wilde een adviesrapport schrijven over uitdagingen rondom inclusiviteit en diversiteit binnen de nationale politie in Nederland. Daarbij ging het ook om de vraag of het toegestaan zou moeten zijn om als politieagent religieuze kledingstukken (bijv. een hijab of een kippah) als onderdeel van het politie-uniform te dragen. Mijn inbreng omvatte antwoorden op vragen als 'Wat is religie eigenlijk?', 'Wat wordt door godsdienstvrijheid concreet beschermd?' en 'Wat betekent neutraliteit in de context van de verhouding tussen democratische staat en religie?'. Het advies was gebaseerd op actuele religiewetenschappelijke kennis en politiek filosofische argumentaties die uiteindelijk in de richting van een robuuste notie van godsdienstvrijheid wezen, die ook voor politieagenten het recht omvat om materiële dimensies van de eigen religie in het openbaar te dragen. Deze inbreng heeft het adviesrapport van het Netwerk Divers Vakmanschap weliswaar geïnformeerd, maar de toenmalige minister van Justitie en Veiligheid Dilan Yesilgöz liet de kledingvoorschriften voor de politie toch zo aanpassen dat uitingen van religie zoals hijab, kippah en kruisjes niet toegestaan zijn. Ervaringsberichten op de website van het Netwerk Divers Vakmanschap⁷ tonen aan dat sommige politieagenten dergelijke voorschriften als uitsluitend en discriminerend ervaren. Deze ervaringsberichten tonen ook de grote waarde aan die kennis over religieuze en culturele achtergronden van personen en hun handelingen voor het werk van de politie heeft. De genoemde casus laat echter ook zien dat politiek en beleid niet noodzakelijkerwijs dezelfde regels volgen als wetenschappelijk onderzoek, en politieke besluiten zijn vaak gemotiveerd door andere criteria en waarden (en belangen) dan onafhankelijk onderzoek. Religiewetenschappelijk onderzoek moet deze onafhankelijkheid bewaren, onder meer om de op een gegeven moment maatschappelijke dominante aannames en belangen kritisch te kunnen bevragen en, indien nodig, aan hun ontwikkeling bij te dragen (zie de slotsectie van deze bijdrage).

3.3 Maatschappelijk coproduceren

Bij de tot nu toe genoemde vormen van op maatschappelijke impact gericht onderzoek stellen onderzoekers thema's aan de orde die voor de samenleving buiten de wetenschap relevant zijn. Personen, groepen en organisatie van verschillende maatschappelijke sectoren zijn doelgroep en gesprekspartners (maatschappelijk interageren) of fungeren als opdrachtgever van onderzoek en advies (maatschappelijk adviseren). Ze zijn echter niet of nauwelijks direct betrokken bij het opzetten en doorvoeren van religiewetenschappelijk onderzoek. Dit is vaak wel het geval bij het maatschappelijk coproduceren van religiewetenschappelijke kennis. Hier zijn personen, groepen of organisaties in de samenleving direct betrokken bij het identificeren van relevante thema's, onderzoeksvragen en vaak ook bij het onderzoeksproces zelf. De volgende twee voorbeelden laten dit goed zien.

Jip Lensink doet onderzoek naar de rol van religieuze liederen voor de identiteitsvorming onder Molukse protestanten in Nederland (zie Lensink 2025). Daarbij werkt zij op verschillende manieren samen met de Molukse gemeenschap, vooral door deel te nemen aan hun religieuze activiteiten, deze zorgvuldig te bestuderen en gesprekken te voeren met leden van de Molukse gemeenschap. Alleen door het samenwerken met deze mensen kan Lensink haar onderzoek doen, de relevante vragen formuleren, materiaal verzamelen en door een grondige analyse de vragen van haar onderzoek beantwoorden. Molukse personen, groepen en organisaties hebben ook actief bijgedragen aan een audioarchief dat in de context van Jip Lensinks onderzoek geproduceerd werd.⁸ Om de religieuze liederen te documenteren organiseerde Lensink samen met de Molukse gemeenschap en zangevenement waar unieke zangen en muziektradities professioneel konden worden opgenomen. Aanvullend werd een koordag georganiseerd waarop lokale Molukse koren liederen opnamen die voor de Molukse gemeenschap zeer betekenisvol zijn. Op die manier hebben Lensink en leden van de Molukse gemeenschap samen een archief van audio-opnames geproduceerd en online voor iedereen toegankelijk gemaakt; iets wat zowel voor deze gemeenschap als voor onderzoekers van grote waarde is. Het audio-archief van Molukse religieuze liederen werd met andere woorden geproduceerd in de context van een samenwerking van een religiewetenschapper en personen en groepen in de samenleving, en het archief heeft een hoge waarde voor zowel de wetenschap als voor personen, groepen en organisaties in de samenleving. Dit is wat het publieke belang van religiewetenschap overtuigend aantoont.

Het tweede voorbeeld is onderzoek van Birgit Meyer en Marleen de Witte naar *Legba*-beelden en amuletten (*dzokawo*): entiteiten die horen bij de cultuur en religie van de Ewe in het huidige Ghana en Togo. *Legba's* en veel andere 'spirituele' objecten werden door zendelingen verzameld en naar Europa verscheept, waar ze tot op de dag van vandaag in collecties van museums liggen. Meyer en De Witte onderzoeken *Legba's* en amuletten in het Missiemuseum in Steyl en het Überseemuseum in Bremen, onder meer om de (toegeschreven) betekenis van *Legba's* in verschillende contexten te begrijpen (zie De Witte en Meyer 2025). Dit onderzoek doen de twee religiewetenschappers echter niet alleen, maar in samenwerking met onder meer Silke Seybold, curator Afrika van het Überseemuseum Bremen, onderzoekers uit Ghana en Togo, en de Vodupriester Christopher Voncujovi. Om de relevante vragen over de herkomst, het karakter, de betekenis en de status van *Legba's* en *dzokawo* in hun oorspronkelijke context maar ook in het museum waar ze nu zijn te kunnen beantwoorden, werken Meyer en De Witte samen met personen die telkens een eigen en bijzonder perspectief op de betekenis en geschiedenis van spirituele objecten innemen. De in het *Legba-dzoka*-project geproduceerde kennis komt dan

ook voort uit activiteiten die religiewetenschappers, andere academici, museum-medewerkers en personen uit de religieuze traditie van de Ewe samen verricht hebben. Deze kennis is niet alleen belangrijk voor de wetenschappelijke gemeenschap van onderzoekers uit de antropologie, museumkunde en religiewetenschap, maar ook waardevol voor personen die in het museum werken en voor leden van de Ewe-gemeenschap in Ghana, Togo, en de Europese diaspora. Ook dit project laat zien hoe religiewetenschap het publieke belang dient en dat religiewetenschappelijke kennis maatschappelijke impact heeft: resultaten van dit onderzoek kunnen worden gebruikt in discussies en besluitvormingsprocessen rondom restitutie van objecten in museums, maar ook in religieuze tradities van de Ewe en hun relaties met entiteiten die nu in musea liggen.

De twee in deze sectie genoemde voorbeelden van coproduceren zijn beide relatief recent en de desbetreffende onderzoeksprojecten zijn nog niet afgerond. Daarom is het niet mogelijk om concreet aan te tonen hoe dit religiewetenschappelijk onderzoek concreet heeft bijgedragen aan veranderingen van maatschappelijke sectoren en aan het oplossen van maatschappelijke uitdagingen. Beide projecten laten echter wel zien dat personen, groepen en organisaties buiten de wetenschap actief meedoen aan en geld en/of tijd investeren in het onderzoek. Dat kan als een indicator gezien worden van de waarde van de resultaten van het gecoproduceerde onderzoek voor de betrokken personen, groepen en organisaties. De museums in Bremen en Steyl (en talrijke andere musea die vergelijkbare objecten hebben) zijn nu in staat om hun collecties beter te begrijpen. Ze kunnen *Legba's* en amuletten met de daarbij horende betekenis en geschiedenis aan hun publiek toelichten en ze beschikken over de nodige kennis om eventueel hun collecties te herorganiseren. Denk bijvoorbeeld aan actuele discussies over herkomst en rechtmatigheid van het beheer van objecten die in koloniale contexten in collecties terecht zijn gekomen. Leden van de Molukse gemeenschap in Nederland en hun nakomelingen hebben nu toegang tot een systematisch opgebouwd archief van audio-opnames van hun eigen religieuze liederen die voor deze gemeenschap van grote emotionele waarde zijn. De toegankelijkheid van de liederen is belangrijk, omdat leden van de Molukse kerk de wens hebben om hun zangcultuur in tijden van snelle veranderingen vast te leggen. Ze kunnen dit archief nu gebruiken om hun eigen culturele en religieuze tradities te koesteren en door te geven aan toekomstige generaties, en om hun cultuur aan de buitenwereld te presenteren en daarmee ook hun eigen identiteit te vormen en uit te drukken.

4 Slotoverwegingen, ook met het oog op positieve academische vrijheid

Het publieke belang van een wetenschap is een relationeel concept; het is geen eigenschap die inherent is aan specifieke soorten van onderzoek, maar komt tot stand door het gebruik van onderzoeksresultaten door personen, groepen en organisaties buiten de wetenschap. Ik heb in deze bijdrage aan de hand van enkele voorbeelden aangetoond dat religiewetenschappelijk onderzoek inderdaad grote maatschappelijke impact heeft. Personen, groepen en organisaties in de samenleving – en dus buiten de wetenschap zelf – maken actief gebruik van religiewetenschappelijke expertise en de resultaten van religiewetenschappelijk onderzoek. In veel gevallen geven maatschappelijke organisaties en politieke instituties een concrete opdracht om religiewetenschappelijk onderzoek te doen; soms nemen ze actief deel aan het onderzoeksproces. In zeker opzicht is het werk van musea, politieke instituties en educatieve instellingen afhankelijk van wetenschappelijke expertise die onder meer door religiewetenschappers beschikbaar gemaakt wordt. Zonder dergelijke expertise en de daardoor geproduceerde kennis zou ook een democratische samenleving en daarmee verbonden een publiek debat over vragen met betrekking tot, bijvoorbeeld, de betekenis en de omvang van godsdienstvrijheid of de actieve participatie van vrouwen in politieke processen niet goed mogelijk zijn. Dit alles zijn concrete facetten van het algemene publieke belang van de religiewetenschap in de context van onze wereld, met haar geschiedenis en met het oog op de toekomst. De vraag naar het publieke belang van wetenschap in het algemeen en religiewetenschap in het bijzonder is daarmee echter nog niet afdoende beantwoordt.

Aan het begin van deze bijdrage heb ik aangegeven dat de vraag naar het publieke belang van wetenschap vaak in de context van financiële schaarste gesteld wordt. Daardoor lijkt deze vraag in politiek en samenleving verbonden te zijn met een wens om het bestaan van wetenschap (en de financiering ervan door de overheid) door een beroep op concrete (en vaak kortstondige) instrumentele waarde te legitimeren: ‘Wat levert wetenschappelijk onderzoek op voor de maatschappij?’ (KNAW 2018, 30). Het bovenstaande gedeelte van mijn bijdrage kan gelezen worden als een antwoord op deze vraag en als respons op de uitspraak van de voormalige president van de KNAW Hans Clevers, die erop wees dat ‘nut en noodzaak’ van de academische bestudering van religie voortdurend moeten worden aangetoond (KNAW 2015, 5). Het is echter problematisch als men wetenschap of specifieke vakgebieden (hier: religiewetenschap) alleen als zinvol en noodzakelijk erkent als het desbetreffende onderzoek doelen dient die in de samenleving als algemeen relevant gezien worden. Opvattingen van maatschappelijke impact mogen niet beperkt worden tot het oplossen van problemen die in een specifieke sociaalhistorische context algemeen bekend en als relevante maatschappelijke uitdagingen geaccepteerd zijn. Het

gebeurt immers regelmatig dat een samenleving en verschillende maatschappelijke sectoren (bijvoorbeeld educatieve, culturele en politieke instellingen) bepaalde vragen *niet* stellen en in specifieke thema's niet geïnteresseerd zijn, terwijl delen van de wetenschappelijke gemeenschap deze thema's wel als relevant erkennen en onderzoek daarnaar doen. Het zijn deze vragen die zelfkritische reflectie op het bestaande en gebruikelijke mogelijk maken en die maatschappelijke innovaties stimuleren. Zo was er bijvoorbeeld aan het begin van onze eeuw nog geen grote maatschappelijke of politieke belangstelling voor onderzoek naar de actieve bijdrage van Nederland aan de handel in tot slaaf gemaakte mensen. Onderzoek op het gebied van slavernijgeschiedenis was in Nederland niet alleen schaars, maar het onderzoek dat wel bestond, werd niet of nauwelijks als maatschappelijk relevant gezien – de samenleving wilde weinig weten over het slavernijverleden van Nederland en over de vormen van structureel racisme die daarmee verbonden zijn. Inmiddels staat het thema hoog op de wetenschappelijke agenda en hebben premier en koning namens de Nederlandse overheid excuses aangeboden voor het slavernijverleden van Nederland.

Dit is maar één voorbeeld dat aantoont dat academische vrijheid een belangrijk goed is. Onderzoekers moeten vrij zijn om zelf hun onderwerpen te kiezen en zelf de vragen te stellen die voor hun onderzoek leidend zijn. Nederlandse universiteiten beschermen deze vrijheid grotendeels wel. Maar in de wetenschappelijke gemeenschap leeft de zorg dat steeds meer en krachtigere structurele prikkels geïmplementeerd worden die primair vormen van onderzoek steunen die vooral en voor iedereen duidelijk concrete maatschappelijke uitdagingen analyseren. Als deze trend doorgaat en versterkt, komt de positieve academische vrijheid steeds meer onder druk te staan. Positieve academische vrijheid wordt door De Jonge Akademie omschreven als 'het recht van wetenschappers om zelf de richting en doelen van hun onderzoek te formuleren en daaraan vast te houden, ongeacht of deze aansluiten bij de prioriteiten van het overheidsbeleid of het bedrijfsleven' (De Jonge Akademie 2023, 10). Van deze positieve academische vrijheid kunnen wetenschappers alleen gebruik maken als voldoende financiële middelen voor ongebonden onderzoek beschikbaar zijn. Alle rapporten van kennisinstellingen die ik voor deze bijdrage gebruikt heb benadrukken de noodzaak om deze positieve academische vrijheid te beschermen. Dat betekent ook dat het publieke belang van religiewetenschap zoals ik het hier geschetst en aangetoond heb maar één facet kan zijn van een veel breder en rijker palet aan waarden die verbonden zijn aan religiewetenschappelijk onderzoek. Verwachtingen vanuit de samenleving dat wetenschap bijdraagt aan het oplossen van maatschappelijke uitdagingen zijn zeker terecht. Maar het is niet in het publieke belang als men voor het bepalen van het nut van wetenschappelijk onderzoek alleen kijkt naar datgene wat op een gegeven moment als het dominante

idee van het publiek als belangrijk gezien wordt. Wetenschap is juist creatief en innovatief wanneer ze uitstijgt boven de algemeen gedeelde opvattingen en als ze de bestaande aannames van het publieke belang kritisch onder de loep neemt en, indien zinvol of nodig, bekritiseert en doorontwikkeld. Het publieke belang van (religie)wetenschap is daarom inderdaad een relationeel concept, zoals ik het hierboven omschreef. Maar de relatie tussen (religie)wetenschap aan de ene kant en maatschappelijk dominante aannames over het publieke belang aan de andere kant is geen eenrichtings-verhouding; beide moeten zich wederzijds informeren en elkaar kritisch bevragen. Deze kritiek is een vorm van zelfreflectie die in een democratische samenleving van belang is voor wetenschap én maatschappij. Dergelijke praktijken zijn alleen mogelijk als wetenschap vrij is in de zin van positieve academische vrijheid en wanneer wetenschapsfinanciering waarborgt dat wetenschappers ook daadwerkelijk gebruik kunnen maken van hun recht om zelf de richting en de doelen van hun onderzoek te formuleren en daaraan vast te houden.

Noten

- 1 Een eerdere versie van deze tekst werd in april 2025 tijdens de Spring Meeting van het Nederlands Genootschap voor Godsdienstwetenschap (NGG) in Leiden als lezing gepresenteerd. Ik dank Ernst van den Hemel voor de uitnodiging om deze lezing te geven. Naast hem dank ik ook Jip Lensink, Birgit Meyer, Asghar Seyeb-Gohrab, Welmoed Wagenaar en een anonieme reviewer van *Religie & Samenleving* voor feedback en hulp tijdens het publicatieproces.
- 2 Mijn tekst heeft daarom ook het karakter van een essay waarin ik mijn eigen observaties en ervaringen deel. Daarom gaan de meeste voorbeelden die ik in deze tekst geef over onderzoek van collega's aan mijn eigen departement aan de Universiteit Utrecht. Andere universiteiten en hun religiewetenschappelijke instellingen hebben ook een rijke schat van onderzoek met grote maatschappelijke impact en alle voorbeelden die ik in deze tekst noem dienen alleen ter illustratie van de maatschappelijke waarde van religiewetenschappelijk onderzoek. Ik ga in deze bijdrage niet in op het publieke belang van religiewetenschappelijk onderzoek dat aan instellingen zoals het Sociaal en Cultureel Planbureau, De Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, en maatschappelijke denktanks of wetenschappelijke bureaus wordt verricht. Veel van de algemene informatie waarop ik me in het volgende baseer, komt uit beleidsrapporten zoals die van De Jonge Akademie (2023), de KNAW (2015; 2018), LERU (2017) en talrijke gesprekken met collega's aan de Universiteit Utrecht en andere universiteiten in Nederland.
- 3 Daarmee volg ik het rapport *Klaar om te wenden... De academische bestudering van religie in Nederland: een verkenning*, dat in 2015 in opdracht van de KNAW gepubliceerd werd. In dit rapport wordt constateerd dat onderzoek naar religie 'op vele plekken binnen de universiteit [plaatsvindt], niet alleen in de zelfstandige disciplines theologie en religiewetenschappen' (KNAW 2015, 12).
- 4 De KNAW werd in 2017 door de toenmalige staatssecretaris van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW) gevraagd om advies uit te brengen met betrekking tot de vraag hoe de maatschappelijke en economische impact van wetenschap het beste in kaart gebracht kan worden. Het was de taak van de hier genoemde commissie om deze vraag te beantwoorden (zie KNAW 2018, 4).
- 5 Voorbeelden van dergelijke structuren zijn het Utrecht Religieforum aan de Universiteit Utrecht, de Publieksacademie van de faculteit Religie, Cultuur en Maatschappij in samenwerking met het Dagblad van het Noorden in Groningen, en het universiteitsbrede Radboud Reflects in Nijmegen.
- 6 Zie de website van het project *Beyond Sharia. The Role of Sufism in Shaping Islam*: <https://beyondsharia.nl/>.

- 7 Zie bijvoorbeeld 'Inzicht in verschillende culturen via het Netwerk Divers Vakmanschap', <https://kombijde.politie.nl/blog/agent/verschillende-culturen>.
- 8 Het genoemde audio-archief is bereikbaar via <https://molukseliederden.hdcvu.nl/>.

Literatuur

- Bovens, Mark. 2024. "Opleiding als nieuwe verzuiling. En wat dit betekent voor de universiteit." Afscheidsrede Universiteit Utrecht. https://research-portal.uu.nl/ws/portalfiles/portal/247238210/Afscheidsrede_Mark_Bovens_29_nov_2024.pdf.
- De Jonge Akademie. 2023. *Denkruimte. Een analyse van structurele bedreigingen voor academische vrijheid en integriteit*. KNAW.
- De Witte, Marleen, en Birgit Meyer. 2025. "Consulting the Things of the Spirits: Evidencing Unseen Presences in Missionary Collections." *Museum Anthropology* 48 (1). <https://doi.org/10.1111/muan.70002>.
- Holtzapffel, Maarten, en Asghar Seyeb-Gohrab, red. 2023. *Rumi terwijl de wereld in brand staat*. Themanummer ZemZem. *Tijdschrift over het Midden-Oosten, Noord-Afrika en islam* (2).
- KNAW. 2011. *Kwaliteitsindicatoren voor onderzoek in de Geesteswetenschappen*. KNAW.
- KNAW. 2012. *Kwaliteit en relevantie in de Geesteswetenschappen. Naar een adequaat systeem voor de beoordeling van wetenschappelijk onderzoek*. KNAW.
- KNAW. 2015. *Klaar om te wenden... De academische bestudering van religie in Nederland: een verkenning*. KNAW.
- KNAW. 2018. *Maatschappelijke impact in kaart*. KNAW.
- Lensink, Jip. 2025. *Traditional Tunes and Lived Religion in the Protestant Church on the Central Moluccas, Indonesia*. Amsterdam University Press.
- LERU 2017. *Productive Interactions: Societal Impact of Academic Research in the Knowledge Society*. LERU position paper (March).
- Seyed-Gohrab, Ali-Asghar. 2024. "Appropriating Hafez's Ghazals for Shiite Rites and Rituals in the Islamic Republic of Iran." *British Journal of Middle Eastern Studies*: 336-46. <https://doi.org/10.1080/13530194.2024.2342179>.
- Stausberg, Michael, en Katharina Wilkens. 2025. "Religionswissenschaft: Warum, was, wer, wie?" In *Religionswissenschaft. Aktuelle Annäherungen*, geredigeerd door Michael Stausberg en Katharina Wilkens. De Gruyter.
- Tweed, Thomas A. 2016. "Relevance." In *The Oxford Handbook of the Study of Religion*, geredigeerd door Michael Stausberg en Steven Engler. Oxford University Press.
- Van den Berg, Mariecke, Sabrina Dinmohamed, Ruud Ganzevoort, Jeanine Klaver, Annemieke Mack. 2021. *LHBTI's, bekeerlingen en religieverlaters in de asielopvang*. Eindrapport. Wetenschappelijk Onderzoeks- en Documentatiecentrum.
- Van der Houwen-Jelles, Rianneke, Maartje de Jong en Marije de Noord, red. 2020. *Allemaal wonderen*. WBOOKS; Museum Catharijneconvent.
- Vellenga, Sipco, en Gerard Wiegers. 2011. *Religie, binding en polarisatie. De reacties van de leiding van levensbeschouwelijke organisaties op islamkritische uitingen*. Onderzoeksrapport in opdracht van het Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum, Ministerie van Veiligheid en Justitie.